

"Клікуша"

Василь Софронів-Левицький

Був тихий теплий вечір серпня 1915 року. Чотири довгі кольони німецької піхоти посувалися спішним, утомленим маршем по широких, порошнім шляху Волині. Запасний курінь сотника Бурггардта доганяв лінію своїх фронтових частин, які у погоні за втікаючими російськими військами загналися далеко вперед і втратили зв'язок з резервами. Воєнним завданням німецької та австрійської армії на цьому відтинку було саме тоді безупину, якнайзавзятіше переслідувати ворога, щоби не допустити до повної евакуації території. Однак російський відступ гнався на схід, як неблаганна пожежа прерій. Загортав зі собою все, що жило при його шляхах. Лишав для переможців тільки пусті, безлюдні села, сліди спалених кіп'яків збіжжя, білу спеку розпалених порошних доріг, що в одну хвилину після нечаяного дощу розкисали в густі непроїзні болота та примари місячних, волинських ночей. Переможці входили у зачарований, вимерлий край. Стрічала їх мертва тиша безлюддя. Тільки дрімучі ліси шелестіли безупинно свою відвічну зелену мельодію. В ній немов фатаморгана недавніх днів блукав ще скрип довгих валок селянських деревляних возів. Навантажені мужицькими злиднями, перекотилися сюди на схід під вістрям московських штиків, які блистіли на сонці немов похоронні свічки. За возами йшли люди з тривожними очима і з заціпенілим зойком прокльону на устах.

Байдужі, сірі, залізні кольони німецького куреня, немов легендарні привиди, пересувалися крізь мертві села. А мертві села говорили. Кожне віконце білої, обсадженої високими мальвами хати, кожна грядка жовтого чебрику чи чорнобривцю, кожна стежечка в густий садок, немов стративши нараз ціль свого буття, голосили минулу казку про життя, що ще кілька днів тому плило тут своїм звичайним, спокійним пливом. Буденні турботи і втіхи, злидні та радощі, дівоцькі усміхи і парубочі жарти, каверзи вередливої свекрухи і перше слово немовляти і перший поцілунок, украдений на воротах у дівчини, і слова похоронної прощі, що злітали по стільки разів на ці подвір'я із уст бородатих батюшок, все те визирало з-поза кожного тину. Навіть полишений кимось слід босої ноги на вуличній пилюзі містив у собі причаєну історію якогось людського життя.

Старшини з цікавості шукали в своїх картах за назвами тих пустих, придорожніх сіл. Так як з цікавості стараємося вишукати і прочитати напис на хресті самотньої, забутої могили. Інколи важко було повірити в те страшне безлюддя. В повітрі неначе витав іще запах людських сліз, гомін поспіху і солдатських криків. Хотілося часом розсилати вояків, щоби йшли в село і шукали: чейже заховалося там бодай одно людське обличчя? Але тільки здичілі собаки, поспускані з ланцюгів, бродили з наїженою шерстю по пустих обійстях, городах та вулицях. Часом перебігав дорогою худий, охижілий кіт і, вистрибнувши на поблизьке дерево, здивовано приглядався відділам війська.

Сотник Бурггардт їхав попри свій відділ на втомленім коні. Вечірнє сонце, немов червоний когут на тині, сплескувало над обрієм золотими крилами. Безлюдні поля, глухі ліси і мертві села пригноблювали старшин. Вояки були втомлені цілоденними походами. З-під ніг клубами здіймалася курява, осідала чорною верствою на спітнілих обличчях, вкривала сірою поволокою зелені німецькі мундири, набивалася в очі і не давала дихати. Сотник під'їхав дрібним трюхцем до старшини, що йшов стежкою попри дорогу. Був це одинокий у його відділі старшина австрійської армії, українець, поручник Улашин, приділений австрійською командою до німецького куреня як українсько-німецький перекладач для зносин з місцевим населенням.

- Маю чимраз більшу охоту казати палити по черзі кожне таке мертве село, - сказав до нього сотник, немов попрікаючи його за ту пустку, яка починала вже виводити німецького старшину з рівноваги.

- Пане сотнику, - відповів поручник. - Це ділає мені не так нерви, як на серце.

В кутиках уст сотника промайнув їдкий усміх.

- Боюся, - говорив далі поручник, - що все одно мої земляки, якщо повернуться коли сюди, не застануть і сліду зі своїх сіл.

- Так їм і треба, - сказав шорстко сотник і, немов боячись дальшої розмови про нецікавих земляків поручника, стиснув коня острогами і почвалував далеко перед кольону свого куреня.

"Так їм і треба! Як легко сказати таку велику правду, - думав вслід за ним поручник, - але як тяжко її на собі переносити".

Оподалік шляху під горбком розкинулося велике мертве село. Замурзані, вкриті потом і пилом обличчя вояків жадібно зверталися в сторону білих хат, мріючи про вигідний відпочинок. Однак сотник минув доріжку, що звертала зі шляху в село і їхав далі. Поручник Улашин вдивлявся в панораму села з дивною тугою. Лежало розкинене на пригорбі, як на долоні, зелене інтензивною літньою зеленню садків, і поблискувало рожевавою білиною стін та золотою пурпурою вікон, у яких відбивалася заграва заходу. Було безлюдне, як усі придорожні села.

Ішли ще який кілометр уперед, коли шлях вийшов на розлогу толоку. Поміж чорними кущами, розкиненими то тут, то там, немов велике кертвиння, гралося вже біле несміле світло місяця з останками прощальних фіолетів сонця.

- Постій куреня!.. - залунав грімкий голос сотника.

По сотнях перейшла електрична іскра. Ряди вирівнялися, ноги набрали знов сталеві пружности. Слова команди падали поміж утомлені ряди сотень, як краплі дощу на висохлі скиби. Раз-рраз... ударили ритмічно вояцькі кроки по м'якому поросі дороги, що густою хмарою підбився вгору. Потім сотні звернули на оболоння, і там їх кроки перемінилися в приглушене травною дудніння.

Курінь розбив табор. Розіслав і поуставляв полеві чати. На оболоння заїхали сотенні кухні, на боці рівним, виміреним каре усталилися вози обозу. Вгорі із синьої півкулі неба виступав чимраз сильніший рефлексор місяця. Збоку недалеко майоріла чорна стіна лісу. Село заховалося за бугором у віддалі яких двох кілометрів. Поручник

Улашин з електричною лампою у руці завзято вишукував на мапі його назву. Це було село Маличі.

При вечері за похідним старшинським столом велася розмова про евакуацію і зійшла на покинутих, охижілих, виголоднілих собак. Команда армії видала була саме наказ стріляти всіх собак на евакуованій території, щоби забезпечитися від масового сказу, який почав уже був прокидатися в деяких околицях. Сотник Бурггард оповідав у зв'язку з тим про один дрібний випадок зі свого життя. Ішов одного разу досить пізно вночі якоюсь малолюдною вулицею Берліна, нараз приступив до нього незнайомий молодий чоловік і зі спазматичною тривогою у голосі попросив, щоби сотник дозволив йому йти разом з ним.

- Прошу, - сказав сотник, - але, будь ласка, скажіть, яка причина цього вашого бажання і тої дивної тривоги, яку примічаю у вас.

- Я боюся собак, - була відповідь. - Боюся собак.

Опісля розказав, що перед кількома літами покусала його дуже тяжко ланцюгова собака. Відтоді він носить у собі непогамовний нервовий жах перед собаками, так що коли випадково мусить перейти сам вулицею міста, одна думка про собаку доводить його до панічного страху, і він мусить завжди звертатися за охороною до незнайомих перехожих. Ніякі зусилля його волі не помагають, а кінчаються ще більшою панікою.

Коли всі висказали свою думку і згодилися на те, що собак бояться не раз дуже відважні люди, звернув увагу один зі старшин на дивно несамовите вражіння, яке робить на людей виття собак.

- В одному оповіданні Меріме, - говорив цей старшина, - є цікава згадка про пошесне божевілля, яке прокидається по селах Росії і проявляється в такий спосіб, що несподівано якийсь чоловік чи жінка в селі починає вити, як собака, за ним вслід стає вити його сусід чи сусідка, так що і кілька днів виє ціле село і то незгірше від тічні собак. На всякий випадок, цікаве явище і варто побачити таку картину.

- Ах, це так звана "клікуша", - potwierдив його слова курінний лікар. - Так називають росіяни людей, навіжених тою недугою. Вона досить поширена, головню в північно-західних землях Росії. Є це звичайні "біснுவаті", які під час своїх нападів кричать найрізнішими голосами. Найбільше поширена, і то не тільки в Росії, була ця недуга в XVII і XVIII сторіччі. "Клікуш" обвинувачували тоді у зносінах з дияволом, який буцімто говорив та кричав їх устами і через те їх переслідувала церква та громадські суди, їх допитували на тортурах, а пізніше у XVIII сторіччі російські громадські суди карали їх буками, або 6 - 9-місячною тюрмою. З одної громади було обвинувачених одного разу близько двісті п'ятдесят, з того около ста чоловіків, решта жінок. Це найбільше гуртове число "кліку" з одної місцевости, записане в медичній статистиці.

Після слів лікаря запанував при столі поміж старшинами гамір та сміх і загальне наслідування собачого гавкоту та виття. Лікар докінчував своє пояснення про причини цієї недуги вже тільки кільком найближчим, поважнішим сусідам.

- Головний підклад цієї недуги, - говорив він, - це істерія. Однак безпосереднім

товчком, який спричинює ці нервові випадки, є звичайно якесь сильне нерве потрясіння. Тому серед народу причиною "клікуші" вважають нещасливу любов, смерть милого, подружжя за нелюбом, любовну зраду і тому подібне. Дальшим розсадником є сугестивна або автосугестивна заразливість, якої передумовою є, розуміється, також пригідне нерве підложжя.

- Позір, панове! Ніяких любощів тут на Волині! - крикнув весело поручник Улашин, - инакше готові ви всі приїхати додому на смичах. Що сказали би на те ваші Гретхен?

- Народня лікарська мудрість, - викладав далі лікар, - пояснює цю недугу також насланням злої людини, відьми або чарівника. А проте цікаве ще одно народне пояснення цієї недуги, яке має деяке відношення до ваших, пане поручнику Кремер, попередніх слів про несамовите вражіння, яке робить собаче виття на людину. Оповідав мені про це один московський студент у Берліні, якого я зумисне розпитував про подробиці цієї рідкої вже на заході недуги. Отже, серед російського народу має бути вірування, що коли жінка, головно вагітна, збудиться в ясну місячну ніч і почує знадвору виття собаки та необережно підбіжить до освітленого місячним промінням вікна, то негайно стає "клікушею", бо "нечистий", втілений у собаці, переходить дорогою місячного світла в її тіло. Саме такі "жінки-клікуші" є справжніми "hurleuse", як їх називає Меріме, бо вони саме виють, як собаки.

- Зверніть також увагу, - заговорив знову поручник Кремер, - на ту обставину, що людям, мабуть, найлегше наслідувати зі звірячих голосів - голос собаки. Чимало людей вміє наслідувати їх по-мистецьки, а всі ми самі зазнали перед хвилиною тої дивної приємности, яку знаходимо в імітуванні собачого гавкання і виття. Здавалось би, що відзиваються в нас тоді голоси забутого звірячого "я". Голосова скаля собак досить широка, а емісія голосу подібна трохи до людської. Зі свого боку виття собак електризує нас своєю сумовитою, переливною вібрацією і зловіщим виразом нагадує нам біль і смерть. Позвольте, що розкажу вам такий випадок...

Почалася низка оповідань про зловіщі знаки, подавані виттям собак, при чому чарка вина додавала старшинам більшої фантазії. Розмова не відривалася вже від раз вибраної теми і справді того вечора говорили на диво тільки про собак.

Було після десятої, коли старшини куреня розійшлися по своїх шатрах на супочинок. Поручник Улашин не хотів ще кластися спати. Низьке полеве шатро непривітно дивилося на нього своїм чорним відслоненим отвором, поза яким ждало його вузьке, тверде, схоже на мари, похідне ліжко. Нічна година тихо спливала на землю і якась солодка туга лоскотала серце після кількох чарок випитого вина. Гарно було йому стояти так мовчки, непорушно, серед приземних тіней рівнини, знявши з носа цвікер у чорній оправі і дивитися в срібно-біле обличчя місяця, що так смішно колесував, двоївся перед його короткозорими очима.

Довкола у білому світлі, немов у молоці, сумирно лежав німецький табір.

- Kamerad schlafen gehen! Schlafen... schlafen...

Показалося йому, що звук тих німецьких слів паде у лагоді цієї волинської ночі, мов розжарені вуглики на тихе плесо води. Чш... чш... чш... І що, власне, робить він тут

серед тих чужих йому, сіро-зелених істот, цих з'їдачів мармоляди, що кишать у сутінках по землі, позакутувані у свої плащі? Став неспокійний. Кров бриніла в його живчиках, а нерви тихо лепетили. Від останнього присипання гранатою, не все було в порядку з його нервами. Пішов поміж ряди сплячих вояків і аж за табором на дорозі в село запанував трохи над собою.

Ніхто не знав, що поручникові Улашинові заманулося в цю місячну ніч перейти в напрямі безлюдного села. Він пішов, зовсім не думаючи про те, що наражується на яку-небудь небезпеку. Кортіло його увійти в те село, заглянути до пустих хат, до пустих комор, відчувти колишній ритм його завмерлого серця, збагнути таємну книгу життя, записану невидними словами на дверях кожної хатини. Чого то не доказує часом вино і місячна ніч?

Звернув на доріжку, що з широкого шляху провадила в село. По правому боці перед селом стояла, немов передня чата, самотня хатина. Ворота були зачинені, навіть суканою мотузкою зав'язані. Двоє хатніх вікон і мала шибка в стайні відбивали в собі світло місяця і кидали зі своєї чорної глибини той несамопитий, мутний блиск, яким проймають всі вікна пустих хат у місячну ніч.

Поручник оперся ліктями на воротах. Збуджена його уявою станула на порозі хатини присадкувата тінь колишнього господаря, а у вікні майнуло дівоче обличчя.

Беззв'язні думки снувалися з голови поручника, немов липке павутиння, що чіпається до кожного стрічного предмету. Солдатський дірявий чайник на гноївні... поламаний костур, припертий під хатою... оббитий, немов вишліфований, праник серед подвір'я...

Пішов далі в напрямку села, посміхаючись до місяця, до піль, до темної плями села, що маячіло недалеко. Думав про любов, і неприємний спомин стягнув на хвилину його брови. Це було в горах, на літниць, перед війною. Молодиця гуцулка вибігала до нього вечором у сад, а в неділю стрічалися звичайно в лісі, серед гір, куди вона виходила буцімто по афини.[35] Одної такої неділі підстеріг їх у лісі гуцул, її чоловік. Улашин побачив його, як він твердими кроками брів по глибокому мосі в його бік, підійшов і без слова вдарив Улашина кулаком в обличчя. Поручник не міг тепер уявити собі, як це сталося, що тоді, після удару в лице, він з роблено-погірдливим усміхом на устах, так само без слова чим швидше відійшов. А коли так незвичними рухами зсувався чим хутше зі скал, поринаючи щохвилини в повені мохів, почув за собою сміх. Це сміялися тамті – обоє. На другий день складав саме свої речі, щоби забратися з того села, як до його кімнати увійшла гуцулка. На устах і очах мала зальотний, а разом якийсь материнський усміх.

- Паничу, - сказала, - якби мій був знав, що не віддасте, то бігме, був би не бив. Лишіться, паничу! Мій казав, що вже вам нічо не ме казати.

Ах, як палили його тепер при спомині ці слова! Щойно тепер, на війні, він зрозумів цілу глибину тодішньої своєї нікчемности. Так, щойно тепер, коли приходилося йому йти самому і вести людей на кулі і смерть, коли кожний стріл учив його нової твердої філософії життя, а кожна рана вчила його боготворити тіло та кров, з яких родиться

дух. Тепер, після шести літ, дзвенів у його вухах цей глумливий сміх гуцула і гуцулки, немов шаркіт сталевого ножа на твердім точилі його теперішньої душі.

Перша хатина, якою починалося село, стояла по правому боці, близько біля дороги. Малесеньке подвір'я перед одиноким вікном не мало тину, тільки два похилені стовпи замість воріт. Напіврозвалений карничок стояв біля хатини на чотирьох широко розставлених лапках, немов сліпе безсиле щеня. У межу з цією хатиною, відгороджена рівним, плетеним грабовим тином від вулиці і обшарпаного сусіда, серед просторого подвір'я німіла своїми замкненими дверима, немов багацька молодиця з ціпко стисненими устами, висока хата з новою стриженою, надміру високою стріхою. На середній дошці високої фамі вгорі виднів до місяця великий, синькою намальований трираменний хрест, а на фіртці, завішена на цвяху, висіла стара почорніла ікона Пречистої. Поручник Улашин посміхнувся. Такі ікони висіли тут у кожному евакуйованому селі, майже на кожних воротах, їм останні слізні погляди селян лишали під опіку свою святу землю.

Поручник простягнув руку, щоби зняти ікону і приглянутися їй ближче, коли почув нараз поза собою тихий шелест. Обернувся нагло, немов ударений у спину електричною іскрою, і побачив на яких десять кроків від себе причаєну, велику буру собаку: її тулуб майже сидів на підтягнених під запалий живіт задніх ногах, а передні широко розставлені лапи дрібними хижими кроками посувалися вперед. З острокінчастої косматої пащі шкірилися два ряди білих, міцних зубів, з-поза яких видобувався спершу тихий, а далі щораз голосніший низький, глухий гаркіт. Він ріс спроквола, але постійно, рівно ступенований, немов пнувся щораз вище по ступнях собачої люті.

Положення поручника стало неприємне і разом смішне. Не мав зі собою ні револьвера, ні навіть багнета, необачно залишивши їх перед вечером у своєму шатрі. Доки стояв, не ворухаючись, спертий плечима проти фіртки, собака посувалася тільки незначними кроками вперед. Але знятий нечаяним приступом жаху перед дикими, фосфоризуючими очима голодної бестії, поручник перекинув нагло праву руку понад фіртку, щоби розщипити зісередини защіпку і в тій самій хвилині щелепи бестії розтворилися, почувся скажений крикливий свист роззявленої гортанки і на судорожно витягнену ногу поручника впало з розгоном м'яке, космате тіло. Хто переживав коли-небудь таку мить, коли відчував своє тіло, хоч би навіть у грубому, безпечному військовому черевіку, в пащеці роз'юшеної собаки, той знає ту нервову дриготу, що перебігає тоді тіло від стіп десь аж до заглибин мізку. Одна мить. Харкіт, шарпання грубої шкіри черевика і сильний товчок перед себе. Собака заточилася, метнулася вбік і, вже безустанно гавкаючи та в'їдаючи, почала кружити довкола поручника в диких, скажених присідах.

Фіртка була висока і защіпки з другого боку не можна було досягнути. Поручник Улашин стояв, притиснувшись плечима до фіртки, немов цирковий блазень, якого штукарь обкидає навкруги ножами. Він раз-у-раз витягав перед себе то праву, то ліву ногу, відбиваючи занадто близькі напади, а рукою у вільну хвилину поправляв на носі

цвікер.[36] Незважаючи на небезпеку, почав вже сам здавати собі справу з комічності цілої ситуації, коли нараз правдивий жах вколов його ледяною колючкою в серце і воно, немов розтріснутий м'яч, упало похолоде на дно грудей. Від сторони села почувся далекий гамір собачого брехоту і сковиту. Далека буря голосів летіла від села і, наближаючись, тремтіла в повітрі гамором розгнужданої скажености. Думки Улашина, мов стадо сполоханих горобців, спурхнули нараз і розлетілися в різних напрямках, мигаючи в голові калейдоскопом найрізніших предметів і ситуацій. Високий тин, полковий табір, сьогоднішня вечірня розмова за столом, тічня здичілих собак, відхилені двері малої необгородженої сусідньої хатини, бура собака, що звернулася тепер у сторону надлітаючих голосів і скаженим дрібним гавкотом наглила їх до поспіху, стара ікона Богоматері на фіртці, тонке сукно його обтислих ґаліфе, навіть якесь викривлене злобою обличчя одного з його колишніх учнів і глумливі слова: "заїли собаки" і добродушне, опецькувате обличчя його чури, все це стало нараз шаховим полем його думок. Потім усі ті розгублені на мить думки збіглися, немов розсипані горіхи, по якійсь похилій площі в одну, ясним, гострим різцем заглиблену лінію і покотилися по ній одна за другою:

- Допасти до відхилених дверей малої необгородженої хати!..

Поручник Улашин не був боягузом. Мав за собою на війні навіть хвилини і вчинки, що їх люди називають подвигами відваги і за які дістав медалі хоробрости. Був кілька разів ранений, а недавно поражений гарматним стрільном, і за те відпочивав тепер у запасних частинах під фронтом на службі перекладача. Але коли б у цю хвилину стояв перед поручником російський солдат із виціленим крісом, поручник боявся би, мабуть, менше, а в усякому разі инакше, не так по звірячому, не так підло.

У хвилину найбільшого напруження нервів і волі до рішучої втеки блиснула Улашинові спасенна думка. Сягнув до кишені своєї блюзи і, коли, відступаючи вбік попри тин, почув нервами цілого тіла вишкірені зуби собаки біля своєї ноги, засвітив їй нагло в очі своєю електричною лямпою. Собака, осліплена білим світлом, кинулася вбік і, підгорнувши під себе хвіст, шугнула з-під сліпучого снопа світла, немов з-під струї холодної води. В ту ж хвилину поручник, кидаючи поза себе світло лямпки, рвонувся попри тин на вузьке подвір'я з похилим карником, домчав до прочинених дверей хатини і затраснув їх за собою.

Тремкими від поспіху руками засував дерев'яну засуву і в тій самій хвилині, коли почувся вже безпечним, станула йому перед очима ціла не вояцька смішність його дикої утечі перед собакою. Мусів опертися на хвилину плечем об двері, щоби перевести дух. До дверей скажено добивалася знадвору собака. Нараз замовкла. Крізь двері почувся тоді чимраз ближчий гамір, немов шум і гук надходячого паровозу, який зближався бистрою лавиною роздертих звуків і розбився вкінці довкола хати голосами десятка голодних бестій. Поручник стояв у малих, закиданих сміттям і хворостом сінках, з яких настіж відчинені, низькі двері вели в таку саму низьку одну кімнату. Коліна втиналися ще трохи під поручником, коли поступився вперед, щоби переступити поріг. Зробив крок і аж у тій хвилині почув, що вдихає в себе не повітря, а

щось немов гідку, смердючу гущу. Треба було якнайшвидше добитися до вікна і відчинити його. З витягнутою перед себе електричною лампою ступав Улашин вперед, схилившись у низькій хатині, щоби не вдарити головою об сволок. Нараз посовгнувся. Світло лампки, звернене на долівку, показало йому калюжу чорної, майже засохлої вже крові і неподалік біля постелі трупа старого, сивого мужика. На білій бороді застигла тонка, чорна течійка сукровиці, що плила з кутика сухих, землистих губ. В широко отвореному роті жовтіло кілька самотніх пеньків, а глибоко завернені очі немовби шукали чогось під лисим, випуклим лобом.

Поручник привик до таких картин. Задохнувся тільки ще більше їдким сопухом, що йшов від трупа, і впав майже задурманений на ослін. З трудом відчинив одну кватирку вікна. Крізь нього вдерся подув чистого, нічного повітря. Віддихнув глибоко, і, якби під дотиком цілющої внутрішньої купелі, його змисли віджили, щоби датися опанувати новим вражінням.

Мале, залите блідим місячним світлом подвір'я кипіло, клубилося, дерлося сотнями собачих голосів. Тічня здичілих собак, що облягала хату, в'їдала, скавуліла, гризлася поміж собою, драпалася до стін. Дикий галас охриплих голосів вдирався зі свистом у вікно. Вискалені, гострі, білі зуби та отворені пащеки, здавалося, видихували зі своїх гарячих, кровожерних челюстів якісь душливі, отруйні випари.

Поручник Улашин сів на ослоні, звернений обличчям до вікна, з якого плила до нього животворна струя повітря, а разом з нею дивна, п'янка, дика візія звірячої стихії. Надворі скаженіли собаки, наче у пароксизмі шалу. Думки поручника починали відмовляти послуху і виводити під цю собачу музику такий самий розгнuzданий, сполошений танець. Здавалося йому, що за вікном палахкотить якесь шалене полум'я, яке витягає до нього свої червоні язики. Неспокійно перекидав шматками думок, немов старими ганчірками.

Нагла думка про якийсь вихід з такої ситуації протверезила його трохи. Який вихід? Не було инакшого, тільки ждати до ранку. Відвернув на мить голову і поглянув у чорне нутро хати. Голова тяжіла йому на в'язах і здавалося йому, що, відвертаючись від вікна, пробуджується від якогось сну на яві. З-за потилиці, з-за плечей, з середини хати почав знову підходити до його свідомості і доторкатися до його змислів труп, що лежав на долівці. Під його дотиком поручник ще більше протверезився від сутєстії собачого видовища, яке заслонювало досі від його змислів всі иньші вражіння. Здрігнувся від огиди. Мерзкий сопух вдирався йому разом з повітрям у ніс, у горло, в легені, у кров. Поручник вихилив кілька разів голову на одну мить крізь кватирку вікна назустріч роз'їденим пащекам, що млівіч підскакували і дерлися до нього, однак це не помагало. Подразнені і перечулені нерви з огидою корчилися від кожного віддиху грудей, і йому здавалося, що цей нестерпний труп'ячий сопух чути щораз більше і більше. По деякім часі почув шум у вухах і дістав млости. Підвівся в розпуці на ноги і знов упав на лавку. В тій хвилині світло електричної лампки, яку тримав у руці, упало на долівку і на трупа.

Нагле рішення вернуло поручникові свідомість. Зірвався з лавки, поступив кілька

кроків вперед і нахилився над трупом. Стримуючи в собі віддих, взяв старого дядька за рукав цундравого короткого сердака і за шкіряний ремінь, якими були підперезані широкі, полотняні штани та підніс його вгору. Тоді голова трупа перекинулася набік і звисла в долину, відкриваючи трошки вище закривавленої, немовби чорними взірцями вишиваної обшивки, чорний проріз впоперек горла. На долівці лежала, разом з довгим ремінцем відчеплена від пояса "рибка", сільський залізний ніжик, якого колодка та отворене вістря з налиплим і засохлим на лезі хлібом були, немов політуровані чорною мутною шкаралущею крові.

Поручник, задихаючись, рішучим рухом підтягнув трупа до вікна та опер сціпеніле тіло спиною проти лавки. Смуга білого місячного світла падала крізь шиби вікна на худе, туго землистою шкірою обтягнене обличчя з острим тонким носом, обрамоване білою стриженою бородою. Світло-молочним відблиском відбивалося у шклистих жовто-білих очах і тонко обрамовувало чорну, глибоку пляму отвореного рота. Поручникові аж тепер мимохіть набрело на думку питання, звідки взявся тут цей труп? Такі питання на війні, при фронті бувають даремні, для вояка не цікаві, але якась підсвідома, м'яка струна симпатії казала Улашинові застановитися над тим гниючим трупом старця з підрізаним горлом. Тиха, нікому не znана, залізними кігтями війни, немов сліпою куркою пропорена, трагедія сина його рідної землі промайнула крізь змучений, зачаджений мозок Улашина. Смерть добровільної жертви мініатюрного, старечого патріотизму, пасивної любови до власного порога.

- А все таки, діду, дарма, що ти зарізав себе, щоби не покидати на старостиліття свого рідного порога, я викину тебе крізь твоє власне вікно, - сказав із млосним усміхом Улашин, - і розідруть тебе там твої власні голодні собаки. Бо я не можу дихати, діду! Ти мені стоїш на заваді. Смердиш, страшно смердиш, діду!

А все ж! Тепер, коли відвернув свою увагу від собак, коли пововтузився кілька хвилин над трупом, звикаючи до його сопуху, і коли відкрив мимохіть загадку цієї трагічної смерті, стає для нього цей умерлий лисий дідок неначе давно знайомою людиною. Знав тепер наскрізь ціле його незavidне життя сільського самотника-чудака. Бо що дідок був самотний, одинокий на світі, це було ясне. Прийшла хвилина, коли цей сільський чудак під багнетами салдатів мав покинути свою низеньку хатину, свій невеличкий загонець землі і свій похилений карничок на незагородженому подвір'ї, в якому з року на рік підгодовував такого самого, як він, самотника, молодого підсвинка, що його купував кожного року з весною на ярмарку в сусідньому містечку. Старий чудак зробив тоді своє останнє найбільше чудацтво. Може, в тій хвилині, коли його ніжик-рибка черкав своїм острим лезом по його горлянці, він подумав востаннє про добре, усміхнене личко молодої жінки, що давно-давно перед літами відумерла йому і лишила його таким одиноким самітним чудакком у тій хатині, де ще досі береглися сліди її дорогих рук?

- За вікно, за вікно! - закричали нараз знову всі змисли поручника, бо здавалося йому, що дід ось-ось заговорить і голос замість крізь рот буде гугнявити крізь проріз у горлі, немов харкіт його веприка. Але в тій самій хвилині мигнула йому в голові

забобонна думка, що мертвий дід не дасть викинути себе крізь вікно, на жир собакам. Ця думка поразила нерви поручника. Нечайний страх дрібними пальцями залоскотав його по спині. Звичайний, позарозумовий страх не перед смертю, а перед тим, що вже вмерло. Воно тут же біля нього вирізувалося з темноти, залите таємничим місячним світлом, оперте спиною проти лавки, закинувши назад свою підрізану голову, що дивилася до місяця якось бундючно, а разом і так дуже безпомічно.

Поручник тихо відсунувся від мерця. Потім нагло нахилився до кватирки вікна, наче шукаючи там рятунку. Подих свіжого повітря і ясна літня ніч, якби пересякла стихією тих життєвих інстинктів, які продовжували кидати тічнею собак під вікном хатини, заспокоїли його. Засвітив знову лампу, взяв діда обома руками за рукав короткого сіряка і за широку матню полотняних штанів та виніс у куток до сіней. Потім щільно зачинив за собою сінешні двері.

Почував себе страшно змученим. Опер голову об лутку вікна і довгий час без ніякої думки вдивлявся в кип'яток звірячих тіл на дворі. Нагло затремтів. Пригадалося йому нараз слово "клікуша" з вечірньої розмови і дивне російське повір'я про місячне світло.

- Клікуша... станеш клікушею... - шепнула йому думка, навмисне тому, що він не хотів цього думати, тому що хотів відсахнутися від цієї думки. - Станеш клікушею...

Поручник зірвався з лавки, але в ту ж мить засміявся і на злість своїй внутрішній тривозі, немов прикований до вікна невидними ланцюгами, знову сів. З упертою цікавістю став тепер приглядатися собакам. Вони почали цікавити його з зовсім иньшого боку, як досі. Старався зглибити їх психіку в кожному русі, в кожному скоці. Цілою силою волі збирав свої розгублені і змучені думки і помічував, думав, аналізував. Однак там, у найглибшій закутині його душі, щось тихесенько неспокійно шкрабало, і тої дивної підсвідомої тривоги він ніяк не міг вже прогнати.

Собаки поволі втихомирювалися. Неначе зневірені, прилягли один за одним на землю, витягали перед себе свої косматі лапи і клали на них довгі, гострі морди. Час до часу ті, що лежали, немов прокинувшись нагло, підносили голови вгору і хвилину брехали разом з иньшими, більше невтомними, потім знову застигали у своїй причаєній непорушності. Нараз один із них підніс вгору свою гостру, лискучу морду, писнув проразливим зойком і завив потім протяжним, безконечно сумовитим виттям. Поручник здригнувся. Прислухався. Решта собак немов збентежилася на хвилину, затихла і тільки вслухувалася у розколихані тони. Потім, розпізнавши знайомі звуки, піднімали й собі один за одним голови до місяця, тривали так хвилину, немов ждучи надхнення, і, прижмуривши великі випуклі, блискучі очі, заливалися своїми дивними, немов людськими голосами. Спершу були це голоси злоби і скарги, уривані, скиглячі, а далі вирівнювалися, наставлялись якоюсь одною вищою силою і злітали в одній дикій, безмежно тужній симфонії у всесвітні простори. Виглядали, наче стадо пінгвінів, що сидить непорушно у місячну ніч при морському березі, їх виття нагадувало шум морського прибою. Нагадувало не слуховими тонами, а якоюсь внутрішньою, невловною подібністю, внутрішнім ритмом припливу і відпливу.

Чи ви вслухувалися коли, як виють собаки, у ту їх молитву до місячного бога, але з

бажанням вчутися в її зміст і музику? Чи не наливалася тоді ваша душа дивними тривогами підсвідомих бажань, чи не будилися у вас якісь невідомі струни, не манили вашої душі якісь незбагнуті голоси віків кудись у стихію первобутности, кудись поза страшні тюремні ґрати часу і простору, в хороводи причаєних, кровожадних тіней, в оргію розгнужданого життя інстинктів? Спитаю просто. Чи не хотілося вам вити, вити разом зі собаками? Вити до білого, блілого місяця, вискаливши до нього свої білі зуби? Може, це мав би бути ваш плач, може, це мав би бути ваш сміх, яким ви хотіли б виказати те, що оживало в вас, чого ви не могли досі збагнути. Чи не хотілося вам тоді молитися разом з собаками до тої величі нерухомого безмежжя, що розіпняло над вами свої безкраї крила, стратити свідомість себе і розплистися в стихії всесвіту.

А врешті! Може, і я, що пишу ці рядки, і ви, що відчуваєте так само, як я, ми лише нервово перечулені люди, як був ним поручник Улашин, нещодавно поражений гарматним стрільном? Кажуть, що ці прояви розвиваються на нервовому, істеричному підкладі.

Чи поручник Улашин здавав собі справу з того усього, коли сидів при вікні в дідовій хатині, сперши тяжку толову об лутку вікна, і коли дивився у малу квартиру, немов на срібний екран, на якому місяць розгортав свої чаклування? Мабуть, ні. Він сидів довго, довго без думки. Його змисли озиралися чимраз ширше і зливалися в одну якусь надвразливу площину, на якій хвилини цієї білої ночі, немов білі одноднівки виводили свій містичний танок під музику собачого хоралу. Місячне світло гладило його чоло, його очі, вливалось в його уста, в його кров. І він бачив, як по білих ниточках місячного проміння, обнявшись у щільних обіймах, в головокружних вирах туги злітали вгору в безмежний, безкрайї простір всесвіту собачі душі. Вільні, свободні, білі душі звірів.

Час до часу пронизувала його тіло дриґота. Часом сморід трупа підповзав під нього своїми подувами. Щось біле одчайдушно вертілося в його мізку і немов тонкою голкою безусипливо свердлувало його. Собаки вили. Потім те біле, що вертілося в його мізку, гамувалося, лагідніло, мутніло у голові, а всі нерви солодко бриніли. У грудях завилася якась давно забута мелодія колисанки. Щось повторяло в ньому цю мелодію, насувало на горло, на язык. Огортало його тихе, солодке почуття, так, як тоді, коли перестає шалений біль зуба. До рота почала набігати слина і текла тоненькою струйкою з кутка напіврозхилених уст на брудний підвіконник. Потім щось підкотилося під його гортанку і вибігло з уст.

Поручник Улашин слухав, як з його грудей моталася біла тремтюча нитка голосу і навивалася на місяць, наче на клубок.

В актах VII німецької дивізії знаходяться два цікаві для нас документи з двох різних джерел. Один з датою 24 серпня, це звіт команди № – того куреня про дезерцію поручника австрійської армії Василя Улашина вночі на 23 серпня з табору біля села Маличі, а другий з дня 25 серпня. Це повідомлення жандармерії в прифронтовій смузі на Волині про те, що придержали там чоловіка, запідозреного у шпіонажі, в австрійському однострої і з документами на назвище австрійського поручника Василя Улашина. Цей підозрілий чоловік волочився по лісах у прифронтовій смузі, а

побачивши стежу, старався втекти. При кінці рапорту жандармерії подано заувагу, що арештований прикидається божевільним і що його відставили поки що до тюремного шпиталю при команді корпусу – для розпізнання.